

PAPER DETAILS

TITLE: T. MORE'UN 'ÜTOPYA'SINDAKI DIN ANLAYISININ ELESTIRISI

AUTHORS: Mahmut AVCI

PAGES: 379-392

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/31160>

T. MORE'UN 'ÜTOPYA'SINDAKİ DİN ANLAYIŞININ ELEŞTİRİSİ

Mahmut AVCI (*)

ÖZ

Bu çalışma, Ütopya'daki din anlayışına felsefi düzeyde bir soruşturma yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada Rönesans sonrasında toplumsal hareketlerden biri olarak tezahür eden Ütopya'nın dine verdiği yer, değerlendirme konusu yapılacaktır. Batı'ya özgü toplumcu ve seküler bir kurgu içinde şekillenen Ütopya'daki din anlayışının da Batı'ya özgü olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Bunun ise yeni bir anlayış olma iddiasındaki Ütopya'yı zayıf düşürdüğü, bu sebeple eleştiriye açık olduğu vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ütopya, Din, Eleştiri

ABSTRACT

The Critique of the Understanding of Religion on T. More's 'Utopia'

This study aims to discuss the understanding of religion in Utopia from philosophical perspective. In the study, appearing as one of the social movements after Renaissance, Utopia gives importance to religion, and this importance will be evaluation theme. The understanding of religion in Utopia that acquires shape in a collectivist and secular construct, which is unique to the West, will be tried to be shown as it is unique to West. It will be emphasized that this view weakens Utopia, which adduces to be a new understanding, and that as a result of this situation, it is open to criticism.

Keywords: Utopia, Religion, Critique

* Dr., MEB, 70. Yıl Cumhuriyet İ.Ö. O. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni.

Giriş

İnsan var olduğu günden bugüne kadar geçen zaman diliminde, bir arada yaşama ihtiyacı hissetmiştir. Bu hissediş beraberinde toplum dediğimiz temel yapıyı meydana getirmiştir. Bu yapı, kendi kendine yetmeyen ve sınırsız ihtiyaç sahibi insanların bir araya geldiği bir birliktelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir arada yaşama durumu, iletişim, sorumluluk, haklara saygı, güvenilirlik ve ihtiyaç değişimini doğurmuştur.

“Bazen küçük gruplar, çoğu zaman da büyük topluluklar halinde varlıklarını sürdüren insanların, birlikte yaşamaya niçin ihtiyaç duydukları konusunda ileri sürülen tezler birbirinden farklıdır. Genel olarak ‘toplum teorileri’ olarak isimlendirilen bu tezlerden bazıları, insanların bir arada bulunmalarına ‘güç’ ü temel yaparken(kuvvet teorisi), bazıları da insanların varlıklarını sürdürmelerinde yardımlaşmak zorunda oldukları düşüncesini ileri sürerek, birbirleriyle gizli bir anlaşma yaptıklarını, topluluk halinde yaşamının temelinde ise bu anlaşmanın olduğunu(sözleşme teorisi) kabul etmektedirler.”¹ Toplum denilen yapı her ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın insan, içinde anlamını bulduğu kurumlar sayesinde yaşamını sürdürmektedir. Aile, hukuk, siyaset, ekonomi ve din insanı şekillendirmektedir.

Düşünce tarihinde ortaya konan düşünceler ihtiyaçtan doğmuştur. “Toplumun oluşmasıyla birlikte, problemler de açığa çıkmış ve insan, toplumsal mutluluğu bulabilmenin peşinde olmuştur; bununla birlikte o, ‘işte mutluluk buradadır’ deme şansına sahip olabilmiş midir? İnsanlık tarihine şöyle bir bakıldığında, bu sorunun cevabının arandığı, değişik yönetim şekillerinin bulunduğu görülmektedir. Bu yönetim biçimleri arasında demokrasi, monarşi, aristokrasi gibi aktif olarak toplumları yönetmiş olan yönetim şekilleri bulunduğu gibi, alternatif bir yönetim biçimi olarak da ütopyalar dikkati çekmektedir.”²

Ütopyaların yazılış amaçları yönetim ve yöneticilerle doğrudan bağlantılıdır. Hatta ütopyalar için yönetim karşıtlığının yansımasıdır denilebilir. Bu durumda dönemlerinin yönetim biçimleri iyi olsaydı ütopyalar ortaya çıkabilir miydi? sorusu nu sormamız gerekir. Buna göre toplumun içinde bulunduğu şartlar, ihtiyaç duyulan şeylere insanları yöneltmektedir. Bir başka anlatımla ütopyalar, toplumsal gerçekliğe ve onun gelecek üzerindeki yansımasına bakmaktan kaçınmayan eleştirel bir girişimin ifadesidir.³

1 Elmalı, Osman, “Farabi’de Toplum Felsefesi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 42.Sayı, 2005/2, s.113.

2 Özden, H. Ömer, “Platon ve Campanella’nın Siyaset Felsefelerinin Kısa Bir Kritiği”, *Dinbilimleri Dergisi*, 3.sayı, 2001, s.2.

3 Riot-Sarcey, Michele; Bouchet, Thomas; Picon, Antoine, *Ütopyalar Sözlüğü*, (çev. Turhan Ilgaz), Sel yay.,İstanbul, 2003, s. 8.

Bunalım zamanlarında, insan ve toplum problemleri üzerine düşünme ve inceleme gayretinin artması beklenebilir. Nitekim incelenen olgular da bu bekleyişi doğrulamaktadır. Anlamlı tarih felsefelerinin, tarih olaylarının açıklıkla anlaşılabilir yorumlarının ve toplumsal- kültürel süreçler üstüne önemli genellemelerin çoğu, gerçekten de ya ciddi bunalım, felâket ve geçiş dönemlerinde ya da bu gibi dönemlerin hemen öncesinde ve sonrasında ortaya çıkmıştır.⁴ Ütopyacı toplumu hayal eden kitaplar, okuyucularını, kendi dünyaları hakkında eleştirel bir zihniyete sahip olmaya çağırdılar. Aslında şu denilmek istenmektedir: “gerçek hayatta yaptığın şeylerle, ideallerinde olanı mukayese et”.⁵

Günümüz Batı dünyasının felsefi, ekonomik, siyasi ve dini temelleri, coğrafi keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri, Yunan düşüncesi, Aydınlanma ve Sanayi Devrimine dayanan uzun bir tarihsel dönüşüm sürecinde şekillenmiştir. O halde ütopyalar bu süreçte hangi konumdadırlar?

Devrinin yönetim biçiminden haz duymayan ve bunalan filozoflar, tasarladıkları yönetim biçimini ve devlet modelini yazıya geçirmişlerdir. İşte ütopyalar da bu şekilde vücut bulmuştur. Düşünce tarihinin belli başlı ütopyaları ideal ‘Devlet’iyle Platon, ‘Ütopya’sıyla Thomas More, ‘Güneş Ülkesi’yle Tommaso Campanella, ‘Yeni Atlantis’iyle Francis Bacon tarafından ortaya konulmuştur.⁶ Bu çalışmada sadece T. More Ütopya’sında din konusunun ele alınışını incelemeye ve eleştiriye tabi tutacağız.

I. Ütopya’ya Genel Bakış

Ütopya kavramı, Sir Thomas More tarafından 1516’da ortaya konulmuştur. More’un Latince’den türettiği kavramın kökünde muhtemel iki yazılış şekli bulunmaktadır. More bu kavramı, yer anlamına gelen ‘topos’ kelimesi, iyi anlamına gelen ‘eu’ ve yok anlamına gelen ‘ou’ takılarını birleştirerek oluşturmuştur. Ou-topia (=ütopya) olmayan bir yer, Eu-topia(=ütopya) ise iyi yerdir.⁷ “Eutopia” ve “outopia” arasındaki belirsizliğin ütopyacı düşünceye yansımaları bazen elde edilebilir sosyal sistemler ve bazen de istenen fakat elde edilemeyen mükemmellik arayışları olmuştur.

More, ütopya kavramını keşfetmekle eş zamanlı olarak “Utopia” diyarını da keşfetmişti. Ortaçağ dünya görüşünün çözülmeye başladığı bir dönemin

4 Sorokin, Pıtırım.A, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (çev. Mete Tunçay), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.15.

5 Olsson, Karen, “Utopia As A Way Of Life”, *U.S. News & World Report*, Vol. 129, Issue 16, 2000, p.1.

6 Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 1069.

7 Kumar, Krishan, *Ütopyacılık*, (çev. Ali Somel), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 9.

düşünürü olan More'un Utopia'sı, bu kitabın özel adı olmaktan çıkmış, More sonrası örnekleri de içine alarak türün genel adı olmuştur. Bir yanıyla hayal niteliği taşıyan ütopya, öte yandan gerçeğin ufkunda bir ihtimal olarak More'dan sonraki ütopistler tarafından her seferinde yeni den keşfedilecektir. Aralarında ortaklaşan temel unsur, mevcut toplumsal gerçekliğin ötekisini betimleyen ve bu gerçekliğe yönelmiş bir cevap olarak hayal dünyasına inşa edilmesidir.

Rönesans ve Reform hareketlerinin başladığı çağda yazılmış olan 'Ütopya' döneminin sistem ve siyaset eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. More yaşadığı toplumun aksayan yönlerini yakından izlemiştir. Hatta bu aksaklıkları dile getirmek onun hayatına mal olmuştur. More etkilendiği bu kötü şartlar karşısında filozofça bir tavır koyarak, bozuk bir toplumun varlığına karşı 'ideal toplum' modeli geliştirmiştir.

Thomas More, eserini meydana getirirken şakacılığını ve nükteli eleştirilerini kullandığını söyler. İyi bir hukukçu ve devlet adamı olmasının, eserinin realitesine katkısı büyüktür.⁸ "Eğer More Ütopyayı yazmasaydı, çoktan unutulup giderdi. Günümüzde onu, dinsel inançları uğruna can veren erdemli bir devlet adamı olarak, çağın tarihçileri ancak anardı."⁹

Ütopya 15-16'ncı yüzyıllarda İngiliz toplumunun sosyal, ekonomik ve siyasal yaşamını aksettiren ve eleştiren bir bölümle başlar. İngiltere'nin bu dönemde içinde bulunduğu koşullar hiç de iç açıcı değildir. 15 inci yüzyılın ikinci yarısındaki iç savaşlar ülkeyi kana bulamış ve yoksullaştırmıştır. Bu savaşlar başkaldıranların korkunç bir kırımını ile sona ermiştir. Thomas More'un yaşadığı bu dönemde de durum henüz düzelmemiştir.¹⁰

More'un yaşadığı dönemde İngiltere, Lord'ların zenginlik ve ihtişam içerisinde, bunun aksine, halkın fakirlik ve sefalet içinde yaşadığı bir durumdaydı. Güçlü zenginler güçsüz fakirlerin bütün mal ve emeklerini sonuna kadar sömürüyorlardı. Buna karşın halk, hukuk dışı yollara sapıp, hırsızlık, yankesicilik vb. yapıyordu. Ya açlıktan ya da suç işledikleri için öleceklerdi. Böylesine kötü bir ortamda, adalet mekanizmasının başı olan ve Kralın baş danışmanlığına kadar yükselen More için bu durum, bir adalet ve vicdan meselesiydi. Bu kadar yüksek görevlerde olmak bile bu durumu değiştirmiyordu. Bu çaresizlik karşısında, devlet adamlığını ve felsefesini kullanarak 'ideal bir toplum' fikrini yazıya döktü. Bunu da hicivci bir üslupla 'Ütopya (olmayan yer)' adı altında

8 Bassler, William G., "Thomas More", *Vital Speeches of the Day*, Vol. 64, Issue 10, 1998, p.2.

9 Urgan, Mina, *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*, Adam yay., İstanbul, 1984, s. 42.

10 Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s.118.

da kaleme aldı. Ütopya'yı kendi şartlarının en mükemmeli olarak düşündü. Adanın yapısı, yöneticilerin nitelikleri, hukuk, adalet ve ceza sistemi, toplumu şekillendiren eğitim sistemi, ekonomik yapı, sağlık kurumu, askeri yapı, yeme, içme, giyinme, barınma kullanımı, dini hayat gibi temel ihtiyaçları ve aile yapısı gibi temel konuları en ince ayrıntılarına kadar anlattı. Bunları anlatırken 'insan' konusuna çok dikkat etti. Toplum yapısını bozmamak kaydıyla insanlara sınırsız özgürlük ve demokratik haklar verdi.

More'un anlattıkları, yaşadığı olumsuz şartların tam tersiydi. Halkının mutlu olması onun temel düşüncesi idi. Ütopya'da herkes mutluydu. Bu mutluluk- bu şartlar altında- kesintisiz devam edecekti. Ona göre toplumu bozan mal-mülk edinme hırsı, sınıf ayrımı, bencillik ve cahillik Ütopya'da olmayacaktı. Mal-mülk ortaklığı, eşitlik, diğergamlık ve bilgi mükemmelliği sağlayacaktı.

İki bölümden oluşan bu eserin ikinci bölümü birinci bölümünden önce yazılır. More, arzu ettiği kusursuz dünya düzenini ikinci bölümde anlattıktan sonra, birinci bölümde Avrupa'daki var olan durumu ikinci bölümde idealleştirdiği düzenle karşılaştırır. Böylece, kendi savunduğu dünya düzeninin ne kadar mükemmel olduğunu kanıtlamak ister.¹¹ Ancak More'un ideal olarak sunduğu Ütopya'da herkese yer yoktur. Orada bulunanlar belli özelliklere sahip olmalıdır. More'un bu tavrı, kucaklayıcı ve birleştirici olmaktan uzak, tasnif edici ve sınıflandırıcıdır.

II. Ütopya'da Din

İnsan hangi toplum içinde yaşarsa yaşasın inanma ihtiyacı hissetmiştir. İster ilahi kaynaklı olsun isterse beşeri olsun bu inancını da ritüelleriyle ortaya koymuştur. Ütopya'da da durum farklı değildir. More kendi dünyasında dini yaşantıya önem vermiştir. Bu yaşantı, günlük alışkanlıkların tamamında kendini gösterir.

Ütopyalıların din konusunu ele alışlarında akla dayanan insanca bir tutum görürüz. Bu kusursuz düzeni kuran Kral Utopus adaya ilk ayak bastığı sırada halk, din ayrılıkları yüzünden birbirine girmektedir. Bu bölücülük de, Utopus'un adayı ele geçirmesini kolaylaştırmış. Akıllı Utopus'un ilk işi, baskı yapmamak ve ülkede ikilik yaratmamak koşuluyla, her Ütopyalının istediği dine tapmakta özgürlüğünü yasalaştırmak olmuştur. Belki de Tanrı, kullarının ayrı ayrı dinlere inanmasını ister diye düşünen Utopus, bu yasa sayesinde yalnız kavgalarla kinlerin ortadan kalkacağını değil, dinsel duyguların daha sağlıklı bir biçimde gelişebileceğini ummaktaymış. Böylece Ütopya'da, hiçbiri

¹¹ More, Thomas, *Ütopya (Mina Urgan'ın İncelemesiyle)*, (çev. Mina Urgan, Vedat Günyol, Sebahattin Eyüboğlu), İş Bankası yay., İstanbul, 2. Baskı, 2000, s.48.

hor görülmeven çeşitli dinler vardır. Kimi güneşe, kimi aya, kimi başka bir gezegene, kimi eskiden yaşamış, erdemıyla ünlü bir adama tapar. Ama Ütopyalıların büyük çoğunluğu, dünyayı yaratan tek bir Tanrı'ya inanır. 'Baba' ya da 'Mithra' adını verdikleri bu tek Tanrı, Ütopyalıların gözünde doğayla özdeşleşir ve dünyaya egemendir.¹²

Ütopya'da dinin en ilginç yanı, adanın en eski yasalarından biri olan "kimse dininden ötürü kötülenemez" yasasının tam anlamıyla uygulanmasıdır. Herkes, inandığı din uğruna, barışsever yöntemlerle propaganda yapmakta özgürdür. Ama başka bir dinden olanlara baskı yapmaya ya da küfretmeye kalkanlar, kıyasıya cezalandırılıp, Ütopya'dan ya sürülür ya da köle durumuna düşer. Çünkü Ütopyalılara göre, bir insanın kendi dinsel inançlarını başkalarına zorla benimsetmeye yeltenmesi, çirkin bir zorbalıktan başka bir şey değildir. Üstelik en doğru din, er geç kendiliğinden öteki dinlere üstün çıkacağı için, zorbalık edenler, ülkede yanlış bir dinin yerleşmesi tehlikesini, candan benimsemiştir.¹³ Fakat More eserinde "Ütopyalılar, Hristiyan dinine karşı da ayrıca ilgi duymuşlar ve birçokları bu yeni dini benimsemişlerdi"¹⁴ ifadesine yer vermektedir. Bunun kilise ve engizisyon baskısının ara cümlelerde kendini gösterdiği şeklinde yorumlamak yerinde olacaktır.

Dinle ilgili çelişkili ifadelerde bulunan More farklı bir ayırımla aile içi din ve toplum içinde din gibi bir ayırma başvuru. Ona göre belirli bir dine bağlı olanlar, kendi evlerinde, aileleri arasında, o dine özel olarak tapabilirler. Ama ortaklaşa paylaştıkları tapınaklarda, durum değişir. Kandillerle, mumlarla aydınlanan; güzel kokulu buhurların, günlüklerin yakıldığı; çalgıların çalındığı, ilahilerin okunduğu bu tapınaklara beyazlar giyinip gelinir. Herkes tanrısını dilediği biçimde tasarlamakta özgür kalsın diye, tapınaklarda resimler, heykeller yoktur. Dünyanın tüm uluslarından ayrılarak, Ütopyalılar, dinin bölücü yanları üstünde değil, birleştirici yanları üstünde dururlar. Her dinin ortak amacı, tanrısal bir varlığı yüceltmek olduğuna göre, Ütopya tapınaklarında ancak bu tanrısal varlığa duyulan sevgi dile getirilir. Böylece değişik dinlerden insanlar birleştirilir. Törenin sonunda, kişisel dini ne olursa olsun, herkesin katılabileceği ortak bir dua okuyup, böylesine mutlu bir toplumda yaşayabildikleri için Tanrı'ya şükredilir. Ütopyalılar geleceğin olasılıklarına her zaman açık olduklarından, eğer kendi toplumlarından daha mutlusu varsa, Tanrı'nın bu konuda onlara yol göstermesini de dilerler.¹⁵ Ada halkını din açısından birleştiren inanç, bu ortak duadır.

12 More, *a.g.e.*, s.59.

13 More, *a.g.e.*, s.60.

14 More, *a.g.e.*, s.57.

15 More, *a.g.e.*, s.61-62.

Ütopya'da dini yaşantıyla ilgili bir örneği de yemeklerde görürüz. Yemeklere başlamadan önce, dua yerine, doğruluk ve erdem üstüne yüksek sesle bir parça okunur. Kimse sıkılmasın diye, bu parçanın kısa olmasına dikkat edilir. More'un burada Hristiyanlıktaki mevcut yemekten önce dua geleneğini eleştirdiği görülmektedir. Keyif içinde yiyebilmek için ellerinden geleni yaparlar. Akşam yemeklerinde her zaman müzik vardır. Toplandıkları oda güzel koksun diye, buhurlar yakarlar. Çeşitli çerezler, tatlılar, meyveler sofradan eksik değildir.¹⁶

Ütopya'da sağlık konusundaki dini tutum dikkat çekmektedir. İnsanın yaşatılması esas iken ölüm hakkı tanımak devrin şartları içinde farklı bir görüştür. Ütopya'da hastalara karşı belirli durumlarda "euthanasia (ötanazi)", doğru bulunur. Hastalık hem çaresizse hem de sürekli ve dayanılmaz acılar çektiyorsa, hastanın yaşamı da ancak ölümle sonuçlanabilecek bir işkenceye dönüştüyse, rahiplerle hekimler, artık ölüme katlanması için, hastaya öğütler verirler. Ruhun ölümsüzlüğüne inandıklarından, hastanın ölmekle hiçbir şey yitirmeyeceğini, olsa olsa acılarına bir son vereceğini söylerler. Böylece hasta, yüreklerek, bir zindan, bir işkence olan belalı hayatından, ya kendi eliyle kurtulur, ya da başka birisinin bu işi yapmasını göze alır. Çoğu zaman uyuturucu bir ilaçla uykuya dalıp, can çekişmenin acısını duymadan, kendi yaşamına bir son verir. Hristiyan dini kendini öldürmeyi günahların en büyüğü saydığı halde, Ütopyalılara göre bu, hem akla yakın, hem de erdemli bir ölümdür. Ne var ki, hiçbir çaresiz hastanın yaşamına zorla son verilmez. Yöneticilerle rahiplerden izin almadan kendi canına kıyan kişi ise, suç işlemiş sayıldığı için, ölüsü öteki Ütopyalıları gibi gömüleceğine ya da yakılacağına, pis bir bataklığa atılır.¹⁷

Ütopyalıların tümü, beden öldükten sonra ruhun yaşayacağına inanır. Onları çağımızın sosyalistlerinden ayıran özelliklerden biri de bu inançtır. Ütopyalılar, ruhun bedenle birlikte öleceğini sananları, insanı hayvan düzeyine indirmiş saydıkları için, böylelerine yöneticilik görevi vermezler. Ama gene de onları hoşgörülü davranıp cezalandırmazlar, görüşlerinden vazgeçmeye de zorlamazlar. İkiyüzlülüğün her çeşidinden tiksinen Ütopyalılar, bir kişinin korkudan düşündüklerini gizlemek zorunda kalmasını, inanmadığı halde inanır görünmesini istemezler. Hatta ellerinden geldiği kadar olumlu davranıp, günün birinde yola gelir umuduyla, ruhun ölümsüzlüğüne inanmayanların, rahiplerle ve bilge kişilerle özgürce tartışmasını doğru bulurlar. Ruhların yaşayacağına güvendiklerinden, çoğu Ütopyalılarda ölüm korkusu yoktur. Varlığına inandıkları öteki dünyaya, sevinç ve umut içinde geçerler. Bir yakını öldü diye, hiç kimse ağlayıp sızlanmaz. Ölenin cenazesi, güle oynaya, neşeli şarkı-

¹⁶ More, *a.g.e.*, s.48.

¹⁷ More, *a.g.e.*, s.53-54.

larla kaldırılır. Ütopyalılar, ancak ölümden korkanlar için yas tutarlar. Ancak böyleleri sessizlik ve gözyaşları içinde toprağa verilir. Ütopyalılar Tanrı'ya da, ruhun ölümsüzlüğüne de inanmasına inanırlar ama mutluluğu bu dünyada ve hemen isterler.¹⁸

Hristiyan dünyasındaki rasyonellikten uzak tutumlardan kurtulma isteği More'un bilinçaltından sürekli ortaya çıkmaktadır. Akılla dini hiçbir zaman birbirinden ayırmayan Ütopyalıların, falcılık yapıp geleceği önceden sezmek ya da yıldızların etkisine inanmak türünden boş inançları yoktur. Onların asıl inandıkları güç, her şeyin başı bildikleri Yüce Doğa'dır. Doğayla akı aynı şey saydıklarına göre, doğada aklın çözemeyeceği gizler olmaz. Ütopyalılar için erdem, doğaya uyan bir yaşantıdan başka bir şey değildir. Böylece onlar, erdemli olmanın tek yolu doğaya göre yaşamak ve düşünmektir derken, aslında akla göre yaşamak ve düşünmek gerektiğini söylemektedirler. Akıl ise, ta eskiden kurulmuş herhangi bir dinin öğretilerine, sonsuzluğa değin, körü körüne bağlı kalmaz.¹⁹ Ütopyalılara göre doğa, insanları yaşamın sevinçli sofrasına ortakça oturmaya çağırır ve en soylu, en insanca erdem, başkalarının acılarını dindirmek, onlara umut ve yaşama sevinci vermek, dünyanın tadına varmalarını sağlamaktır. O zaman, başkalarına ettiğimiz iyiliği, kendimize niçin etmeyelim? Tabiata aykırı gitmek değil mi bu? diye sorarlar. Bedenimiz doğanın bir parçası olduğuna, gerçek bilgeliğin de doğayla, dolayısıyla akılla uyumlu yaşamadan geldiğine inandıkları için, bedene karşı çıkmayı, doğaya nankörlük sayarlar, Çünkü keyif dedikleri şey, insanın doğal bir tat aldığı her ruh ve beden halidir. Tüm Rönesans insanları gibi, onlar da beden güzelliğini, çevikliği, gürbüzlüğü, yaradılışın en hoş, en mutlu bir armağanı sayarak, seve seve geliştirirler.²⁰

More'un kurbana bakışı da farklıdır. Tanrı'nın hiçbir canlı varlığın kanının dökülmesinden hoşlanmayacağına inanan Ütopyalılar, dinsel törenlerinde hayvan kurban etmezler.²¹ Yine haz duymak uğruna kendine zarar vermekten kaçınmak gerektiği gibi, değil yalnız başka insanlara, hayvanlara bile zarar vermekten kaçınmak gerektiğine inanırlar. İşte bu yüzden, onaltıncı yüzyılın ve daha sonraki çağların başlıca sporu ve eğlencesi olan avdan tiksiniyorlar. Kan dökmek için kasaplık işini kölelere bırakan Ütopyalılar, avcılığı kasaplıktan daha aşağı bir iş sayarlar. Çünkü kasaplık eden, hayvanları belirli bir yarar için öldürür, avcı ise sırf haz duymak için bu pis işi yapar.²²

18 More, *a.g.e.*, s.62.

19 More, *a.g.e.*, s.59-60.

20 More, *a.g.e.*, s.63.

21 More, *a.g.e.*, s.61.

22 More, *a.g.e.*, s.63.

Hem toplumsal, hem kişisel mutluluğa varmak isteyen Ütopyalılar, yalnız Püriten'lerde değil, dinlerine bağlı çoğu kişilerde görülen asık suratlı ve haşin erdemlerden sakınırlar. Ütopyalılara göre hoş yaşamak, dünyanın tadını çıkarmak iyi bir şeydir. İyi olduğu için de: "bunu hem kendimiz için, hem başkaları için isteyebiliriz, istemeliyiz de" diye düşünürler.²³

Ütopyalılar, beden hazlarına aşırı bir düşkünlük duymaktan özenle korurlar kendilerini; çünkü bu tür hazlarda ölçüyü kaçırmak, kötü sonuçlar verebilir, insanın mutluluğunu engelleyebilir. Mutluluğu, hazzı ve erdemi birbirinden hiç ayırmayan ancak erdemli hazlardan yana olan Ütopyalılar için en değerli hazlar, bedenle ilgisi olmayanlardır. Örneğin müzik dinlerken duyulan haz, özgürce düşünüp düşünce yeteneğini sonuna değin geliştirebilme hazzı, doğaya ve akla uyarak erdemle yaşamının hazzı ve bencillikten tümüyle arınıp başkalarının mutluluğu uğruna yeri geldiğinde kendi mutluluğundan vazgeçebilmenin verdiği haz, bedenin duyabileceği hazlardan onların gözünde kat kat üstündür.²⁴

More, avukatlık yapmış, kralın danışma kurulunda bulunmuştur. Rahip olmak istemişse de bunun gereklerini yerine getiremeyeceğini düşünerek vazgeçmiştir. Hümanist bir eğitimden geçen More, dönemin mezhep çatışmalarının karşısında durmuş ve Katolik kilisesini savunmuştur. Bilgisizliğin, boş inançların ve aynı şekilde çokça bahsettiği savaşın sürekliliği içinde, Tanrıbilimcilerin ve keşişlerin suç ortaklığını ifşa eder.²⁵ Herhangi bir din içerisinde yer alan Tanrı veya kutsal inancı, dua, ruh, ölüm ve sonrası, ritüeller gibi inanç alanları Ütopya'da da mevcuttur. More bunları kendi idealleri açısından biraz da mensup olduğu dinle harmanlayarak eserinde anlatmıştır. More, insanlara hayalî bir dünyanın fantezilerini sunarak inancına tanıdığı vicdan özgürlüğünü, inancı dışındakilere tanımaya hiçbir zaman yanaşmaz.

III. Ütopya'nın Eleştirisi

Kişilerin veya filozofların ütopya yazmalarına yol açan bir takım nedenler vardır. Bu nedenlerin başında, filozofun ya da entelektüelin, dünya ya da dünyalar yaratma ihtiyacı gelir. Bu bağlamda bir ütopya oluşturma, kâğıt üzerinde bile olsa, bir bakıma tanrısal bir faaliyettir. Ütopya yazmanın bir başka nedeni, toplumu ve var olan toplumsal kurumları tümüyle eleştirme ve aşma arzusudur. Burada tasarlanan ideal toplum düzeni, var olan toplum düzeninin tam karşıtı bir toplum düzeni olmak zorundadır. Ütopik düşüncenin teme-

23 More, *a.g.e.*, s.63.

24 More, *a.g.e.*, s.63.

25 Mattelart, Armand, *Gezegensel Ütopya Tarihi (Kehanetsel Kentten Küresel Topluma)*, (çev. Şule Çiltaş), İstanbul, 2005, s. 31.

linde nihayet, toplumsal uyum ve düzenle ilgili tüm doğruların bilindiği, bu bilgilerin aktarılarak gerçek ve yetkin bir toplum düzeninin kurulabileceği şeklindeki iyimser inanç bulunur.²⁶

Ütopycıları bir araya getiren ve onların teorilerini diğerlerinden ayıran, az çok sabit bir maddi bolluk, toplumsal kaynaşma ve bireysel tatmin sağlamanın ötesinde insani, toplumsal veya doğal herhangi bir engel bulunmadığını farz etmeleridir. İnsanın seküler bir mükemmellik yakalaması önünde ciddi bir engel ya da sağlam bir duvar yoktur. Kıtılığın üstesinden gelinebilir, çatışmalar sona erdirilebilir, ahlaki ikilemler ve psikolojik bunalımlar çözümlenebilir. Kısacası insanlar (Tanrı olamaları da) tanrılar haline gelebilirler.²⁷

Ütopya, sadece mükemmel değil mükemmelleştirilmiş bir toplum hayalidir. Ütopya, mevcut toplumların sadece zaafalarını ve kusurlarını değil, kendi düzeninin mükemmel uyumunu ve dengesini tehdit edebilecek her türlü faaliyeti yok eder. Kendisini, zaman dışı hakikat âleminin dünyevi temsilcisi olarak görür.²⁸

Ütopycılar Tanrı'nın cennetiyle ilgilenmezler. Ütopycılar aşkın olana yönelmek niyetinde değildir. Ütopyalarda tasvir edilen dünya, yatay düzlemde bir dönüşümü içeren mekansal bir kaymadan ibarettir. Ütopyanın en temel özelliği kutsala ilişkin bir referans düzlemine gereksinim duymadan insanmerkezli bir dünyayı mutlaklaştırmasıdır. Cioran, geçmiş ve geleceğe ilişkin fantezi ve hayallerin yersizliğini vurgulamasına rağmen içimizde derin bir şekilde yer etmiş olan mükemmellik arayışından dolayı tarihin bir amaçtan bağımsız cereyan etmesine insanın razı olamayacağını söylemektedir.²⁹ İnsandaki mükemmellik arayışının kaynağı, insana içkin bulunan cennet özeğine dayanmaktadır. Bu durumda insanoğlunun mükemmele yönelik arayışını tatmin bulana kadar sürdüreceği tahmin edilebilir.³⁰

Ütopya, sosyal düzenin devamlılığına meşruiyet kazandıran antropomorfist itikadın belirleyiciliği altında, pagan kültürün, Tanrısal düzene bir meydan okumasıdır. Bu kültür içinde "tanrı-insan", aklın bir yaratısı sayılan ideal kenti tasarlamıştır.³¹ Kumar'a göre ütopya laiktir, Rönesans hümanizminin bir ürünüdür. Thomas More, dindar Hristiyan olmasına rağmen yazdığı ütopya da dini değil akli referans almış ve Tanrı Kenti ile değil, İnsan Kenti ile ilgi-

26 Cevizci, *a.g.e*, s. 1069.

27 Kumar, *Ütopycılık*, s.51.

28 Kumar, *Ütopycılık*, s.96.

29 Cioran, Emil Michel, *Tarih ve Ütopya*, (çev: Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.90-91

30 Lindbom, Tage, *Başaklar ve Ayrık Otları: Modernliğin Sahte Kutsalları*, (çev: Ömer Baldık), İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s.24.

31 Kumar, *Ütopycılık*, s. 25.

lenmişti. “R. W. Chambers’in belirttiği gibi More’un Ütopyası akıl ve felsefe üzerine kurulu pagan bir devlettir.”³²

Ütopya, yeryüzü cennetleri kurmaya yönelik düşsel çabanın modern bir biçimi olmasına rağmen, ütopyanın neliğine ilişkin tartışmanın, değerlendirmeyi yapanların odaklandıkları sorun nedeniyle sönük kalmasından kaynaklanıyor olabilir. Birey, kendini toplumsallıktan koparamadığı bir gelenek içerisinde içkinlikten ancak aşkın olana yönelir. Oysa ütopya bu dünyaya aittir ve iddiasının aksine toplumu –insanı değil- ancak yatay düzlemde bir yolculuğa çıkarır.

Tüm bu özellikleriyle ütopya, ilk örneğini More’un verdiği, Batı’ya özgü bir türdür. Gerçekten de tarihsel gelişim seyri içinde ütopyalar, ötekinin deneyimleri üzerinden kendi toplumsal varlıklarını sorgulamış ve ötekine öykünmüştür. Öteki ile ilişkilerin yok denecek düzeye indiği Ortaçağ koşullarında ideal toplum tasarımlarının antik Yunan’da verilen örneklerin Hıristiyanlaşmış silik kopyaları oluşu, yeniden kurulmak isteyen Batı uygarlığının ideal toplumlar tasarımıladığını ve Yeniçağ başında ise bunun en üst düzeyde bir bileşimi olarak ‘ütopya’yı icat ettiğini göstermektedir.³³

Reformasyonun sonucu olarak İncil’in Avrupa dillerine çevirisi yapıldı ve zamanla milliyetçiliğe dönüşecek olan bir ulusal değerler ve menfaatler dizgesi oluşmaya başladı. Sömürgelerin ve buralardan gelen kaynakların ticari ağa dahil edilmesi konusunda da bir rekabet başlayınca krallıklar arasında savaş, krallık sınırları içinde ise eşitsizlik ortaya çıktı. More mutluluğun, erdemin, ahlakın ne olduğuna dair ontolojik sorunları yanıtlamaya çalışırken ve o çağın toplumsal düzenindeki bir takım ahlaki sapkınlıkları eleştiriye tabi tuttu.³⁴

Ütopyanın varlık şartları ancak Tanrısal olandan kopuşla mümkün olduğundan ütöpik gelişmeler sekülerleşmeyi takip etmiştir. Ortaçağ yaşam biçimini ve Hıristiyanlığın mevcut formasyonunu gayr-ı insani bulan hümanist bir kesimin öncülüğünde başlayan “içsel dönüşüm/Rönesans” insanın kendi krallığını ilan ederek tanrıyı yeryüzünden atmasının ilk kıvılcımlarıydı. Tanrılar gibi olmak isteyen insan, gücüyle bağımsız bir hükümlan olmak zorundadır ve bu aşkın güce götüren yol profan bilgidен, insanın duyumsal ve zihni fakülteleri öncülüğünde elde ettiği bilgidен geçmektedir.³⁵

Kolakowski’ye göre ütopyacılar, Hıristiyanlığın insan ırkını eğitmek, tutkularından arındırmak ve kardeşler yapmak şeklindeki eşitlikçi misyonunu

32 Kumar, *Ütopyacılık*, s. 62.

33 Coşkun, İsmail, “Ütopya ve Kent”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, Sayı 9, İstanbul, 2004, s.185.

34 Atayman, Veysel, “Francis Bacon”, *Yeni Atlantis* içinde, Bordo-Siyah, İstanbul, 2005, s.29.

35 Lindbom, *a.g.e.*, s. 27.

bin beş yüz yıl sürdürdüğünü ve sonuçların hiç de cesaret verici olmadığını gördüklerinden, gelmiş geçmiş en şer projeye davet etmektedir.³⁶

Ütopyalar, yalnızca klasik ve Hristiyan mirasa sahip toplumlarda, yani Batıda görünür. Diğer toplumların görece bir bollukla, cennetleri, bir adalet ve eşitlik Altın Çağ'ına yönelik ilkelci mitleri, Cokaygne tipi fantezileri, hatta mesiyani inancıları vardır; ütopyaları yoktur.³⁷ Batı uygarlığı kendi kaderini çizme peşindeydi. Ütopya düşüncesi bu çabanın ilk ürünlerinden biriydi. Aydınlanma ütopyalar için somut bir varlık kazanmanın imkanını garanti etmiş oldu. Bu tarihten sonra bilinen temel toplumsal projeler ütopya düzeyinde ve müthiş bir devrimci potansiyele sahip olarak yeryüzü cennetleri tasvir etmeye başladı.

Birçok sosyalist tarihçi Ütopya'yı ilk komünistçe yapıt kabul etmişlerdir. Hümanistler ise Ütopya'yı 'Hristiyan Rönesansının Programı' ilan etmişlerdir. Thomas More gerçekten de, tam anlamıyla bir Hümanisttir. Ütopya da Avrupa'da hümanist akımın önemli yapıtlarındandır. Hümanizm dönemi, yani, Ortaçağ'dan sonra Rönesans, Aydınlanma, Pozitivizm gibi hareketlere bağlı olarak gelişen süreç, insanın gerçek anlamda semavi, ilahî değil; tamamen beşer üretimi olan sanal tanrı kavramına karşı mücadelesinde başarılı olduğu, tanrının yerini aldığı bir dönemdir. Hümanizm Avrupa'da, insanların Hristiyanlığa olan inançlarının tamamen sarsılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ortaçağ'da aslından saptırılmış Hristiyanlığın insanlar üzerinde tanrı adına ortaya koydukları zulüm ve baskılara karşı bir tepki olarak doğmuştur. Hümanist düşünce, tanrıyı yok sayan, reddeden 'yüce insan', hatta 'tanrı insan' kavramını getirir. Tahrif edilmiş Hristiyanlık inancı sonuçta hümanizmi, bütün dinleri kendine cephe almaya götürmüştür. Cioran'a göre ütopya, Tanrı'ya bir meydan okumadır: "Prometheus Zeus'tan iyisini yapmak istemiştir; irticalen yaratıcılığa soyunan bizler de Tanrı'dan iyisini yapmak, kendisinininkinden üstün bir cennetin getireceği aşağılamayı O'na yaşatmak, tamiri imkânsızı kaldırmak; Proudhon'un sözcükleriyle söyleyecek olursak, dünyayı 'mukadderatsız kılmak' isteriz"³⁸

Rönesans'la, insanların artık sadece ahiretteki mutlulukla yetinmeyip dünyada da mutlu olmayı ister hâle geldiklerini, İslamiyet'in ise dünyayı bir imtihan yeri kabul ettiğini belirten Özgül, Müslüman toplumlarda ütopyanın gelişmemesi ile ilgili şunları söyler: "Hiçbir İslam edibi mütefekkeri ve mütekiddi geçici bir süre kalacağı imtihan yerini döşeyip, süsleyip bir daimi ikamet-

36 Kolakowski, Lezsek, *Modernliğin sonsuz Duruşması*, (çev: Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, Nisan 1999, s. 207

37 Kumar, Krishan, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, (çev.Ali Galip), İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006, s. 39

38 Cioran, *a.g.e.*, s. 105.

gâh oluşturmayı düşünmez. Sadece iki ad bu genellemenin dışındadır. Biri, İsmailiyye mezhebinin ilk imamı olan Hasan Sabah (ö.1124)'tır ki, Alamut Kalesi'nde bir yalancı cennet kurmuştur; diğeri ise, Endülüs filozoflarından Ebu Cafer İbn-i Tufeyl'dir (ö. 1186). İbn-i Tufeyl'in Hayy Bin Yakzan adlı romanı 'robinsonad' türünün Doğu ve Batı âlemindeki ilk örneklerindedir.”³⁹

Kumar ise “batı dışı ya da Hristiyanlık dışı herhangi bir kültürde batı ütopyasına ve ütopyacı geleneğine benzer bir şey yoktur. Bunun neden böyle olduğu sorusunu yanıtlamaya kendimi yetkili görmüyorum ama bir din olarak Hristiyanlığın doğası ile ne dünyevi ne de dünyevi olmayan, dünya üstü cenneti, ‘yeni bir cennet ve yeni bir dünya’yı benzersiz harmanlaması ile neredeyse kesin olarak ilişkili bir şey olmalı”⁴⁰ derken din ve ütopya arasındaki sıkı bağlantıyı işaret etmektedir.

İslam geleneğinde alternatif bir dünya yaratma ya da verili Dünya'yı değiştirme veya çoğaltma arzusu yoktur. Yani Müslüman toplumlar Dünya'yı değiştirmeye, dönüştürmeye ya da ütopyacı amaçlar doğrultusunda düzeltmeye değil de var olanı süslemeye yönelmiştir. Bu paralelde gelişen eleştirilerin odağında, Tanrı'nın elinden dünyevi iktidarın alınması ve insanın tanrısal düzen üzerinde tasarrufta bulunması yer almaktadır. Buna göre toplumsal ve siyasal bir kurgu olarak ütopya kozmik düzene aykırılık ifade eder. Tasarım nesnesi olarak ütopya, insanı varoluşsal boşluğa sürükleyen bir tasavvurun kurumsallaşması anlamına gelir. Çünkü geleneksel dünya görüşünün aksine ütopyayı kurgulayan algı biçimi, insana Tanrı'dan bağımsız ve kainatın karşısında merkezi bir konum vermektedir.

Sonuç

Ütopyalar kendi varoluş şartlarını aşmak iddiasıyla yola çıkmışlardır. Fakat ortaya konulan her yapıtta o çağın ve o kültürün özellikleri etkisini gösterir. Ütopyayı hazırlayan şartların toplumların kültürel, dini ve tarihi değerleri ile ne kadar ilgili olduğu da görülmektedir. Öte yandan ütopya kavramını ele alanlar, ütopyanın Batı merkezli olduğunu, dolayısıyla değerlendirmelerin de Batı merkezli olacağına dikkat çekmişlerdir. Ütopyadaki totaliter eğilim, toplumsal yapının katı sınırlarla çizilmesine, farklılıkları yok saymasına neden olmaktadır.

Genel olarak ütopyalar kapalı, toplumsallığı ön plana çıkaran, işlevsel, durağan, sil baştancı, düzenli ve buyurgandır. Bu sebeple dini özgürlükler de

39 Özgül, M. Kayahan (1988). “Bir Ütopya Taslağı: Hayat-ı Muhayyel”. Türk Dünyası Araştırmaları, sayı:53, İstanbul,1988, s.133-160.

40 Kumar, *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, s.15.

sınırlandırılmıştır. 16. yy. şartları içinde oluşan More'un eserinde de bu durum kendini gösterir. Ütopya'da eleştiri ve yeniden kurma olduğu gibi korku da vardır. Cümle aralarına Hristiyan inancından eklemeler yapmıştır. Döneminin şartları onu bu çelişkiye götürmüştür denilebilir. Ama bu, eseri zayıf kılan en önemli yöndür.

Kaynakça

- Atayman, Veysel. "Francis Bacon", *Yeni Atlantis* içinde, Bordo-Siyah, İstanbul, 2005.
- Bassler, William G.. "Thomas More", *Vital Speeches of the Day*, Vol. 64, Issue 10, 1998.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.
- Cioran, Emil Michel, *Tarih ve Ütopya*, (çev: Haldun Bayrı), Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- Coşkun, İsmail. "Ütopya ve Kent", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Dizi 3, Sayı 9, İstanbul 2004.
- Elmalı, Osman. "Farabi'de Toplum Felsefesi", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 42.sayı, 2005/2.
- Göze, Ayferi. *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- Kolakowski, Lezek, *Modernliğin sonsuz Duruşması*, (çev: Selahattin Ayaz), Pınar Yayınları, İstanbul, Nisan 1999.
- Kumar, Krishan. *Modern Zamanlarda Ütopya ve Karşı Ütopya*, çev.Ali Galip, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2006.
- Ütopyacılık*. çev. Ali Somel, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Lindbom, Tage. *Başaklar ve Ayrık Otları: Modernliğin Sabte Kutsalları*, (çev: Ömer Baldık), İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.
- Mattelart, Armand. *Gezegensel Ütopya Tarihi (Kehanetsel Kentten Küresel Topluma)*, çev. Şule Çiltaş, İstanbul, 2005.
- More, Thomas. *Ütopya (Mina Urgan'ın İncelemesiyle)*, çev. Mina Urgan, Vedat Günyol, Sebahattin Eyüboğlu, İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.
- Olsson, Karen, "Utopia As A Way Of Life", *U.S. News & World Report*, Vol. 129, Issue 16, 2000.
- Özgül, M. Kayahan (1988). "Bir Ütopya Taslağı: Hayat-ı Muhayyel". *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı:53, İstanbul,1988.
- Özden, H. Ömer. "Platon ve Campanella'nın Siyaset Felsefelerinin Kısa Bir Kritiği", *Dinbilimleri Dergisi*, 3.sayı, 2001.
- Sarcey Michele Riot, Bouchet Thomas, Picon Antoine. *Ütopyalar Sözlüğü*, çev. Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- Sorokin, Pıtırım A.. *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.
- Urgan, Mina. *Edebiyatta Ütopya Kavramı ve Thomas More*, Adam Yayınları, İstanbul, 1984.